

*Ellen Meiksins Wood (1942–2016) var en af vores tid vigtigste og mest innovative tænkere. I sit forfatterskab behandler hun emner som kapitalismens forskelligartede udvikling, imperialisme og nationalstatens rolle samt politisk tænkning og politikkers muligheder fra antikken og frem til i dag. Vi bringer i dag en oversættelse af kapitlet "Kapitalisme" fra værket *The Elgar Companion to Marxist Economics*.*

KAPITALISME

Af: Ellen Meiksins Wood

Oversat af Nicklas Weis Damkjær

Begrebet 'kapitalisme' er ikke en marxistisk opfindelse. Termen 'kapital', brugt om en ophobning af værdi, går tilbage til i hvert fald det 16. århundrede, imens 'kapitalist' i noget der minder om dets moderne brug blev brugt i det 18. århundrede af franske økonomer. Turgot som talte om 'kapitalistiske' entreprenører og en 'kapitalistisk' eller entreprenant form for organisation, der for ham karakteriserede det hidtil mest højtudviklede menneskelige stadie, hvor 'kapital' blev brugt aktivt til at skabe en produktion med profit for øje. Termen 'kapitalisme' blev tilsyneladende brugt første gang på engelsk af forfatteren, Thackeray, i midten af det 19. århundrede, ikke til at betegne et økonomisk system, men om det at eje kapital.

Det 19. århundredes socialister brugte først termen kapitalisme til – nedsættende – at beskrive det økonomiske system, som de var imod. På det tidspunkt var begrebet allerede fyldt med den historiske arv som er indeholdt i dets etymologi, samt antagelser om fremskridt, nedarvet fra begrebets forløbere. I særdeles var 'kapitalisme' blevet mere eller mindre synonymt med det 'kommercielle samfund' som det blev forstået af de klassiske politiske økonomer, eksempelvis Adam Smith, der anså det som menneskets højeste stadie. I modsætning hertil så socialister frem imod endnu et menneskeligt stadie, hinsides og overlegen kapitalismen. Før Marx var der ingen grundlæggende anfægtelse af identifikationen af kapitalisme med handel, à la den klassiske politiske økonomi, med dens opfattelse af historien som en udvikling af samhandlen. Implikationen synes at være, at kapitalisme grundlæggende er en udvidelse af ældgamle handelsskikke, som var blevet fuldt udviklet i den moderne tidsalders udbredelse af byer, markeder og samhandel (Wood 2002).

Marx selv brugte i udgangspunktet ikke termen kapitalisme, men talte i stedet om kapitalistisk produktion eller den kapitalistiske produktionsform eller endda det kapitalistiske system; og han var mere tilbøjelig til at identificere det kapitalistiske systems historiske moment med 'bourgeoisiets' æra end med kapitalisme. Identifikationen af 'kapitalist' med 'bourgeois', der i sin oprindelige betydning betegnede en bybeboer, skyldtes i høj grad oplysningstidens forestillinger om fremskridt og den politiske økonomi, med dens antagelser om et samfund baseret på handel. Selv det at fremhæve kapitalistisk 'produktion', som noget adskilt fra simpel varebytte, var ikke i sig selv nok til at adskille Marx fra 'bourgeoisiets' politiske økonomi, eftersom andre før ham, særligt David Ricardo, havde ført profit tilbage til arbejdet i produktionen. Den idé, at historien udgøres af en række 'produktionsformer', har også meget tilfælles med idéer, som allerede ses hos Smiths klassiske politiske økonomi, omhandlende en serie eksistensformer, der bevægede sig fra, eksempelvis, jægere og samlere til kvægavl, videre til landbrug og endeligt det kommercielle samfund; en proces drevet af arbejdsdelingen, hvor hvert stadie var mere teknologisk udviklet end det forrige og bedre til at skabe merværdi.

Ikke desto mindre var der fra begyndelsen — og lang tid før sin fuldt udviklet analyse i *Kapitalen* — betydningsfulde nyskabeler i Marx' værker, der er kommet til at ændre forståelsen af kapitalismen til ikke længere at betyde en simpel udvidelse af ældgamle handelspraksisser, men en særlig social form med egne specifikke 'bevægelseslove'. En social form der krævede fundamentale sociale ændringer for at kunne blive tilvejebragt. I Den tyske ideologi, skrevet med Engels i 1845–46, bliver arbejdsdelingens

udviklingsstadier identificeret med forskellige former for ejendomsret: oldtidens stammefællesskaber (ledsaget af slaveri), feudalt eller 'gods' ejendom, der med tiden banede vejen for et 'borgerligt' samfund, med dets egen specifikke form for ejendomsforhold. Hvad der er mere væsentligt i dette tidlige værk, er hvordan de sociale 'relationer', der konstituerer hver enkelt historisk form, bliver fremhævet. Hvert stadie i arbejdsdelingen, enhver ny form for ejendomsforhold, er kendetegnet ved bestemte relationer imellem individer og deres 'relation til råstoffer, redskaber og arbejdets produkter'. I 1847, da Marx først skrev sin pamflet *Lønarbejde og Kapital*, udarbejdede han dette grundlæggende princip som det opererer i lige præcis kapitalismen. Kapital, sagde han, er ikke som økonomerne fortæller os 'råstoffer, arbejdsredskaber og nye eksistensvilkår.' Det er heller ikke blot 'akkumulation af arbejde der fungerer som et middel til ny produktion'. Kapital er også, og frem for alt, en 'social relation'.

Marx' senere værker blev ganske vist langt mere nuanceret end denne tidlige pamflet. Da Engels for eksempel genudgiver den i 1891 ændrer han i den, så der tages højde for et afgørende skift i Marx' politiske økonomi, distinktionen mellem 'arbejde' og 'arbejdskraft' (se nedenfor), som ikke forekom i den originale pamflet. I sine tidlige værker lagde Marx også mere vægt på udviklingen af produktivkræfterne, eller det teknologiske fremskridt, som den drivende mekanisme i al historiske forandring, end han kom til at gøre senere i *Kapitalen*. Men det grundlæggende princip, at kapital er en social relation, kom til at blive en nøgle til hans særlige forståelse af kapitalisme eller den kapitalistiske produktionsform.

Hvad betyder det så at betegne kapital som en social relation og hvad fortæller det os om kapitalismens natur og dens virksomme principper? Marx konstruerer sit argument på den præmis, at mennesker interagerer med hinanden, med naturen og med arbejdsbetingelserne – råstoffer, redskaber og arbejdets produkter – for at opnå basale livsfornødheder og selvreproduktion og at disse relationer optræder på forskellige måder inden for forskellige produktionsformer. Særligt udviklingen fra en produktionsform til en anden har været en progressiv 'adskillelse af det frie arbejde fra de objektive betingelser for dets virkeliggørelse – fra arbejdsmidlet og arbejdsmaterialet' (MEW 42: 383). Det medfører også udviklinger i udbytningsformer, de bestemte måder hvorpå den tilegnende klasse overtager – og bliver beriget af – de direkte producenteres merarbejde.

Før kapitalismen stod de direkte producenter i relation til arbejdets basale betingelser – jorden – som deres ejendom, hvad enten det drejede sig om fælleder eller primitive former for fællesskaber eller småproducenteres frie jordbesiddelser. Det betød at den approprierende klasse udelukkende kunne tilegne sig merarbejde med det som Marx kalder for 'ekstra-økonomiske' midler, som den overlegne magt har opnået igennem sin politisk, militær og juridisk status – som eksempelvis herremændene, der tilegnede sig arbejdsydelse eller skatter fra bønderne, som fortsat havde direkte adgang til jorden. Kapitalismen kom til at transformere ikke bare de direkte producenteres relationer til deres arbejdsbetingelser, men også den måde hvorpå merarbejdet bliver tilegnet på.

Kapitalismen opløser helt og aldeles den 'naturlige enhed imellem arbejdet og dets materielle forudsætninger' (MEW 42: 383) og arbejderen har ikke længere 'nogen konkret tilværelse uafhængigt af arbejdet.' Inden for kapitalismen er lønarbejderne blevet fuldstændig adskilt fra betingelserne for deres arbejde. Som Marx' forklarede det i *Kapitalen* bind 1, kapitel 24:

Kapitalforholdet forudsætter adskillelsen imellem arbejderen og den ejendom som udgør betingelserne for arbejdets virkeliggørelse. Så snart den kapitalistiske produktion står på egne ben, opretholder den ikke kun denne adskillelse, men reproducerer den i et stadigt voksende målestok. Den proces som skaber kapitalforholdet, kan altså ikke være andet end den proces, der adskiller arbejderen fra ejendomsretten over sine arbejdsbetingelser, en proces, der på den ene side forvandler de samfundsmæssige livs- og

produktionsmidler til kapital, og på den anden side de umiddelbare producenter til lønarbejdere. Den såkaldte oprindelige akkumulation er altså ikke andet end den historiske proces, der adskiller producenten fra produktionsmidlerne. Den fremtræder som oprindelige, fordi den danner forhistorien for kapitalen og de dertil hørende produktionsmåder.

Adskillelsen af de direkte producenter fra produktionsmidlerne medførte en proletarisering af arbejdskraften, det vil sige transformationen af direkte producenter til lønarbejdere og deres udbytning, nu ikke længere igennem 'ekstra-økonomiske' midler, men udelukkende 'økonomiske'. Om et øjeblik skal vi undersøge denne form for udbytning nærmere. Men, før vi gør det, er det afgørende at have in mente, at lønarbejdet inden for kapitalismen bliver holdt beskæftiget af kapitalen og at det har afgørende konsekvenser for systemets operationsprincipper. Selvom vi for analysen skyld kan abstrahere idéen om kapital og relationen mellem kapital og arbejde fra den konkurrencemæssige relation mellem flere kapitaler, så er det vigtigt at erkende, at kapitalismen virker på den måde som den gør, ikke udelukkende fordi de direkte producenter er lønarbejdere, men fordi lønarbejdet er beskæftiget af kapitalen, og det medfører en konkurrencemæssige relation mellem flere kapitaler.

Lønarbejde har skabt beskæftigelse i ikke-kapitalistiske samfund uden at producere specifikke kapitalistiske 'bevægelseslove'. Det er rigtigt at kun inden for kapitalismen er lønarbejde den fremherskende form for arbejde, men det forbliver umuligt at forklare det kapitalistiske systems særlige dynamik uden at tage højde for konkurrencen mellem forskellige kapitaler. Det er sigende at samtidig med, at Marx fremfører et begreb om kapital 'i almindelighed', hvor der abstraheres fra relationerne imellem flere kapitaler, så reintroducerer han den konkurrencemæssige relation, netop på det tidspunkt, hvor han udvikler det kapitalistiske systems særlige dynamikker og i særdeleshed dets tendens til krise. Kort sagt: Kapitalismen som en bestemt social form, med dets egne specifikke 'bevægelseslove', er konstitueret igennem disse to sæt af relationer, imellem kapital og arbejde og imellem flere kapitaler. Det er forbindelsen imellem arbejde og kapital, inden for den sammenhæng som relationerne mellem flere forskellige kapitaler udgør, der producere kapitalismens systemiske særegenheder.

Vi kan undersøge hvordan denne dobbeltrelation fungerer ved at starte med at undersøge relationen mellem kapital og 'levende arbejde' og for et øjeblik abstrahere fra relationen imellem flere kapitaler. Kapitalistisk udbytning adskiller sig fra udbytningsformer, inden for hvilke en klasse med overlegen magt direkte tilegner sig merarbejdet fra de direkte producenter. Kapitalister tilegner sig hverken merværdi eller merarbejde igennem direkte tvang og arbejdere er nødt til at sælge deres arbejdskraft, ikke på grund af kapitalistens overlegne magt, men udelukkende af økonomisk nødvendighed, den besiddelsesløshed som tvinger dem til at sælge deres arbejdskraft, for at få adgang til produktionsmidlerne, selve arbejdsmidlerne. Faktisk er den kapitalistiske profit ikke blevet tilegnet direkte igennem arbejderne. Kapitalister betaler, så at sige, arbejderne forud og de bliver nødt til at sælge det som arbejderne producere for at kunne virkeliggøre deres fortjeneste.

Det ser ud som om, arbejderne bliver betalt for alt det arbejde de udretter: Otte timers løn, eksempelvis, for otte timers arbejde. Det er meget forskelligt fra den situation, hvor bønder producerer til eget forbrug, men også bliver tvunget til at overføre merarbejde til godsejeren. Her er forholdets beskaffenhed og dets udbytende karakter transparent. Det er tydeligt at godsejeren udbytter bønderne, der giver afkald på dele af deres arbejde for gøre ham rig, hvad enten det handler om at betale skatter eller udføre arbejdsydelser. I kapitalismen er transaktionen imellem kapital og arbejde anderledes: Arbejdsgiveren betaler arbejderne, ikke omvendt.

Men som Marx satte sig for at demonstrere med distinktionen mellem arbejde og arbejdskraft, så er denne fremtrædelse til dels vildledende: Arbejderne bliver betalt for deres arbejdskraft for en bestemt

tidsperiode og ikke for det samlede arbejde de producerer i løbet af den periode. Alt hvad arbejderne producerer tilhører kapitalisten og kapitalisten tilegner sig forskellen imellem det, som arbejderne er blevet betalt og det, som deres produkt eller ydelse kommer til at indbringe på markedet. Den kapitalistiske profit er afledt af denne diskrepans. På samme måde som feudale bønder delvist arbejder for at fremskaffe deres egne livsfornødenheder og delvis til gavn for godsejeren, og dermed overfører deres merarbejde i form af skatter, så arbejder arbejderne inden for kapitalismen delvis (og, mestendels, indirekte) for dem selv og delvis til gavn for kapitalisten, der tilegner sig merarbejdet i form af merværdien, som er profittens kilde.

Denne måde at tilegne sig merarbejde og merværdi på kan imidlertid ikke forklare de specifikke kapitalistiske 'bevægelseslove'. Det er først i sammenhæng med de konkurrencemæssige relationer imellem forskellige kapitaler, at relationen mellem kapital og arbejde frembringer den kapitalistiske akkumulations tvang, det vil sige profitmaksimering og forøgelsen af arbejdets produktivitet, som er nødvendig for at opretholde profitabiliteten. Det forhold at kapitalister udelukkende kan skabe profit, hvis det lykkes dem at sælge deres varer eller ydelser på et konkurrencepræget marked, og sælge dem for mere end de er blevet produceret for, betyder at profitskabelse på forhånd er usikkert. Produktivitetens sociale gennemsnit, som på ethvert givent marked bestemmer succesraten for prisens konkurrence, er uden for den enkelte kapitalists kontrol. Det eneste som kapitalisten kan kontrollere til en vis grad er deres egne udgifter. Eftersom deres profit afhænger af en favorabel omkostning/pris-ratio, vil de gøre alt for at mindske deres omkostninger og dermed sikre profit. Det medfører, frem for alt, et konstant pres for at mindske arbejdets omkostninger; og det kræver konstante forbedringer i arbejdsproduktiviteten. Kapitalen er nødt til konstant at finde nye organisatoriske og tekniske metoder, hvorigennem den kan tilegne så megen merværdi fra arbejderne som muligt inden for en fastlagt tidsperiode – den tid hvor arbejdernes arbejdskraft tilhører kapitalen.

For at holde den proces kørende, kræves konstante investeringer, hvilket vil sige. merværdiens reinvestering og den stadige kapitalakkumulation. Dette krav er blevet pålagt kapitalisterne uanset deres egne personlige behov. Selv de mest sømmelige og socialt ansvarlige kapitalister er underlagt denne tvang og er, for at kunne overleve, tvunget til at akkumulere ved at maksimere merværdien. Nødvendigheden af at indføre sådanne strategier er et grundlæggende træk ved systemet og ikke blot et resultat af griskhed. Det betyder også at formålet med produktion ikke er tilfredsstillelsen af sociale behov, men akkumulationen af kapital. På samme tid, har det utrættelige behov – som er unikt for kapitalismen – efter konstant at forbedre arbejdets produktivitet, gjort det kapitalistiske system ekstremt dynamisk. Det skaber hele tiden udvikling i teknologien og i det som traditionelt er blevet kaldt for den økonomiske vækst, som Marx foretrak at beskrive som kapitalakkumulation. Men den samme markedstvang, som gør det så dynamisk, har også modsatrettede virkninger. Kapitalismen er tilbøjelig til at have konstante svingninger, ikke bare kortvarige 'cykliske konjunktursvingninger', men også kriser og en tendens til længerevarende nedgang og stagnation.

Den marxistiske politiske økonomi efter Marx har ikke ændret væsentligt ved hans analyser af kapitalismen som en bestemt socialform, med egne specifikke 'bevægelseslove'. I den første halvdel af det 20. århundrede skete der en vigtig udvikling i den marxistiske teori, men nogle af de vigtigste bidrag var optaget af samtidige problemstillinger i de revolutionære bevægelser i lande med en relativ uudviklet kapitalisme eller de var optaget af kapitalismens ydre relationer — relationen imellem kapitalistiske magter og en hovedsagelig ikke-kapitalistisk verden — i form af imperialismen.

Et af de væsentligste bidrag var Rosa Luxemburgs Kapitalens akkumulation, som havde til formål bevæge sig udover, eller i det mindste supplere, Marx' analyser af kapitalismen som et lukket system, ved at betragte forholdet mellem kapitalisme og ikke-kapitalistiske produktionsformer, særligt i form af

imperialismen. Men hun forestillede sig ikke en tid, hvor kapitalakkumulation igennem kolonialismens udbredelse og undertrykkelse skulle blive overtaget af en global kapitalistisk økonomi, som ikke længere er afhængig af traditionelle former for imperialismen. Hun gik ud fra at kapitalismen befandt sig i sit endelige stadie og ville blive overvundet, før de økonomiske imperativer ville komme til at omfatte hele verden.

Der har på det seneste været diskussioner imellem 'ny-ricardianske' økonomer og andre som har forsøgt at genoplive og forny Marx' værditeori. Nogle af de mest frugtbare marxistiske værker om kapitalismens karakter, er imidlertid ikke blevet udarbejdet af politiske økonomer, men af marxistiske historikere, som har undersøgt dens oprindelse og udvikling. Marx selv bevægede sig udover de historiske fremstillinger, der blev leveret af den klassiske politiske økonomi og oplysningstidens forestillinger om fremskridt. Det skete først og fremmest i Marx' diskussioner af 'den såkaldte oprindelige akkumulation' (citeret ovenfor) som en proces, der adskiller producenterne fra produktionsmidlerne; men udover denne korte redegørelse, lavede han aldrig en systematisk undersøgelse af den transformative proces fra de førkapitalistiske samfund til de kapitalistiske. Hans meget summariske indblik i denne proces er blevet videreudviklet af historikere som Maurice Dobb, og senere Robert Brenner, som færdiggjorde bevægelsen væk fra den klassiske politiske økonomis kommercialiseringsmodel for kapitalismens oprindelse og udvikling.

I Brenners fremstilling ser vi hvordan en ny historisk dynamik blev sat i gang, allerede før den totale tilegnelse af de direkte producenter og som fungerede som en forudsætning for denne tilegnelse, da forpagtere i England, selvom de forblev i besiddelse af jord, blev adskilt fra 'ikke-markeds medieret' adgang til midlerne for deres selvreproduktion.¹ I det som er kommet til at hedde 'agrar kapitalisme' var betingelserne for overlevelse og selvreproduktion, særligt besiddelse og bevarelse af jord, blevet afhængig af markedet; og de nye sociale ejendomsrelationer skabte konkurrencens imperativer, det vil sige kravet om profitmaksimering og behovet for en konstant udvikling af produktivkræfterne, hvilket medførte en historisk enestående proces af selvopretholdende vækst. I hans senere værker om vores samtidige globale økonomi og de seneste kriser, bygger Brenner videre på sine indsigter i konkurrencens tvang, som stammer fra de væsentlige økonomiske aktørers markedsafhængighed, og på Marx' egne fremstillinger af relationerne imellem flere kapitaler.

Nogle marxistiske kritikere er kommet med indvendinger imod denne fremskrivelse af markedsafhængighed, defineret som kapitalisme, og imod den 'horisontale' relation imellem kapitaler for ikke at tale om de 'vertikale' relationer imellem kapital og arbejde.² Det er ikke desto mindre svært at se, hvordan vi kan forstå kapitalisme som vi kender det i dag på andre måder. Kapitalismen har udvidet sig, ikke bare i en rumlig forståelse til hele kloden, men til stort set alle aspekter af livet ved at forandre sociale behov til vare, hvis fremskaffelse er bestemt af, hvilke profitmuligheder de har på det konkurrenceprægede marked, og ikke af deres brugsværdi. De samme imperativer som styrer kapitalakkumulationen – med alle deres unyttige ødelæggelser og kortfristede krav om profitmaksimering – har ikke kun skabt stadigt tilbagevendende kriser, men også bidraget til de uhyre ødelæggelser af klimaet. Ingen af den globale kapitalismes egenskaber kan blive forklaret uden at tage højde for begge af systemets grundlæggende relationer, relationen mellem kapital og arbejde og de konkurrencemæssige relationer mellem flere kapitaler.

1 Se eksempelvis: The Brenner debate: agrarian class structure and economic development in pre-industrial Europe, (red. Aston & Philpin) Cambridge University Press, 1985).

2 Se eksempelvis: "Symposium on Robert Brenner and worldcrisis", Historical Materialism, vol. 4 & 5, 1999